

LÁSZLÓ Balázs

PhD, óraadó

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2023.07.01.06

## Közjogi elemek a Kálmán korabeli jogforrásokban

### ***Public Law Elements in the Sources of Law from the Kálmán Era***

*The royal regulations protecting the interests of the Christian church and property are usually considered to represent the legal significance of the Kálmán era. However, the contemporary decrees, privileges (letters patent) and other written documents – all of which is a kind of sources of law – also describe some of the basic institutions of the state and public law. We can find regulations and descriptions concerning legislation, administration, judicial power, fiscal policy, church administration, warlordism and diplomatics. Most of these regulations can be related to the royalty, the royal rights and prerogatives representing the fundamental role of the monarch in the state. On the other hand, they also represent the appearance and development of other elements of the operating state.*

**Keywords:** *king, royalty, public law, decree, privilege, jurisdiction, fiscal policy, church*

### **1. Kálmán és korának közjogtörténeti jelentősége**

Kálmán király uralkodásából a (jog)történeti irodalom általában az egyházzal és a vagyon védelmével kapcsolatos rendelkezéseit, valamint azt emeli ki, hogy katonai sikerei és átlagon felüli műveltsége ellenére Kálmán megítélése – különösen öccse, Álmos és annak fia, Béla megvakíttatása miatt – a maga idejében és később is ellentmondásos volt.<sup>1</sup> A Kálmán korabeli jogforrásokban azonban szép számmal találunk közjogi vonatkozású, többnyire a királyi hatalomgyakorlással összefüggő rendelkezéseket is. Ezek jelentőségét növeli, hogy az első saját írott forrásaink, *Szent István* kora és a forrásokban gazdagabb 13. század közötti mintegy két évszázados, sajnálatosan forrásszegény időszak közepéről maradtak fenn. A korszak jelentőségét pedig jól mutatja az az álláspont, miszerint Kálmán (és *Szent László*) tette egésszé a *Géza* fejedelem és *Szent István* által megkezdett szisztematikus államszervezést.<sup>2</sup>

### **2. A Kálmán korabeli jogforrások**

Kálmán korában a magyar jog elsődlegesen szokásjogi jellegű volt, csupán egyes nagyobb jelentőségű kérdések – részben e körben is a korábbi szokást leíró és megerősítő – rendezése maradt fenn valamilyen írott rendelkezés formájában. A jogalkotási terméknek tekinthető alaki jogforrások közül terjedelmük és szabályozási körük alapján kiemelkednek a (jog)történeti irodalomban szokásosan dekrétumnak nevezett források.

<sup>1</sup> DÜMMERTH, Az Árpádok nyomában 301–302.

<sup>2</sup> MEZEY, Magyar jogtörténet 269.

*Stephanus Ladislaus Endlicher* forrásgyűjteménye *Kálmánnak Albericus* által összeírt rendelkezéseiként jelöli bizonyos tarcali gyűlés határozatait, majd külön címek alatt közli a királynak az országban élő zsidóknak adott törvényét, a *Kálmán* korabeli első – 1100-ban vagy 1104–1105-ben tartott esztergomi zsinat, illetve a „másik”, 1112. évi zsinat határozatait, valamint további két zsinati cikkelyt.<sup>3</sup> Az *Árpád*-kori dekrétumok latin-angol kétnyelvű kiadásában *Kálmán* törvényeként szerepelnek a tarcali gyűlés határozatai, míg a függelékben olvashatók a zsidókat érintő törvények, illetőleg a zsinati határozatok esztergomi zsinatra utalással, 1105–1116 közé tett keltezéssel, egy cím alatt, folyamatosan közölve úgy, hogy az *Endlicher*mél elkülönült három részt a forrásközlésben csak a cikkek számozásának eltérő nyomdatechnikai formátuma jelzi.<sup>4</sup> A forráskiadáshoz fűzött jegyzetekből azonban kiderül, hogy a zsinati határozatok keletkezési ideje és helye e szerzők szerint is részben ismeretlen.<sup>5</sup> Megint más felosztás a zsidókra vonatkozó szabályokkal együtt a második dekrétum részének tekinti a zsinati határozatokat is.<sup>6</sup>

A továbbiakban *Kálmán* első törvényeként a tarcali gyűlés rendelkezéseire – amelyek keletkezési idejét a szakirodalomban többnyire 1096-ra<sup>7</sup> vagy 1100 körülre<sup>8</sup> teszik –, második törvényeként az országban élő zsidókra vonatkozó, 1116 előtt keletkezett<sup>9</sup> rendszabásra hivatkozok. A feltehetően részben 1100 körül, részben 1116 körül született<sup>10</sup> zsinati határozatok tekintetében pedig *Endlicher* felosztását követve első vagy esztergomi és második zsinatot említek, nem megelégedve a további két zsinati cikkelyről sem.

E dekrétumok mellett *Szentpéter Imre* kritikai jegyzéke tizenhat *Kálmán*-korabeli királyi oklevelet listáz, ezek többségét azonban a forráskutatás eredményei alapján hamisnak vagy legalább kétes eredetűnek titulálja.<sup>11</sup> E vonatkozásban ki kell emelni, hogy – különösen nagyobb terjedelmű oklevelek esetében – egyes szövegrészek tartalmi hamissága nem jelenti feltétlenül az oklevél egészében foglalt tartalom hamisságát, illetve az oklevél formálisan hamis volta sem feltétlenül jelent tartalmi hamisságot.<sup>12</sup> Ennek hátterében állhat például az oklevél nélküli alapításokat, rendelkezéseket követő iratkoholás vagy az eredeti oklevél eltűnése miatti utólagos koholás. Ennyiben pedig egy jelenlegi ismereteink szerint formálisan hamis vagy kétes hitelű oklevél is hasznos információval szolgálhat az *Árpád*-kori hatalmi-közjogi berendezkedésről, különösen akkor, ha olyan jó minőségű hamisítványról van szó, amelynek készítője adott kor viszonyait ismerve legalábbis törekedett arra, hogy hamisítványának tartalmát a lehető legkorhűbb módon írja le.

A privilegiális jellegű rendelkezések – ideértve az alapító- és adományleveleket is – elsődlegesen a címzett személy, közösség vagy egyház adományait, igazgatási és gazdasági jogosítványait taglalják, de jellemzően tartalmaznak olyan formulákat is, amelyek – esetleg szankciót is kilátásba helyezve – az egyházi és világi előjárókat, minden előkelő és szegényebb

<sup>3</sup> MA 349–375.; SZUROMI, A 11–13. századi magyar zsinatok a nemzetközi zsinati jogalkotás tükrében 119–120.

<sup>4</sup> DRMH I. 23–31., 60–66.

<sup>5</sup> DRMH I. 123–124.

<sup>6</sup> MEZEY, Magyar jogtörténet 35.

<sup>7</sup> MEZEY, Magyar jogtörténet 35.

<sup>8</sup> BÉLI, Árpád-kori törvényeink 35.; MARCZALI, Magyarország története 101.

<sup>9</sup> BÉLI, Árpád-kori törvényeink 35.

<sup>10</sup> BÉLI, Árpád-kori törvényeink 35.; ZÁVODSZKY, A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai 95–96.

<sup>11</sup> ÁKOKJ I/1. 13–18.

<sup>12</sup> BÓNIS, István király 92–93.

rendű személyt, vagy akár kifejezetten a királyt is eltiltják az oklevélben foglaltakra sérelmes magatartástól.

### 3. Törvényhozás

Az általános magatartási szabályt meghatározó királyi rendelkezések léte önmagában is utal a törvényhozás jelenségére, de az írott források tartalmában is találunk a jogalkotásra vonatkozó utalásokat.

A *Kálmán* első törvényét lejegyző *Albericus* egyházi írástudó munkája előszavában – a leírásra utasítást adó esztergomi érseknek szóló ajánlásban – *Kálmán* rendelkezéseit *Szent István* törvényeivel kapcsolja össze, említést sem téve *Szent László* hasonló tárgyú rendelkezéseiről. Okkal feltehető, hogy a közvetlen előd említését – a két király alkatának, habitusának különbözősége miatt, és mert *Szent László* inkább *Álmost* szánta utódjának – tudatosan kerüli.<sup>13</sup> *Albericus* a normaanyagot egyszerre nevezi a királyi rendelkezések gyűjteményének és az ország gyűlési határozatainak, majd elmondja, hogy a rendelkezések bizonyos tarcali gyűlésen születtek, amikor a király az ország előkelőivel összegyűlve, a tanács hozzájárulásával felülvizsgálta *Szent István* törvényeit. Arra nem utal, hogy a tanácsot ekkor vagy általában kik alkották, de előkelő állásukra következtethetünk *Albericus* megjegyzéséből, miszerint ő maga „*bölcsességének műveletlen volta, szerény állapota és lenézett szegénysége miatt*” nem vehetett részt efféle tanácskozásokon.

E tarcali gyűlés érdemi rendelkezéseit a „*tetszett a királynak és a közönséges gyűlésnek*” tagmondat vezeti be, azonban a forrás egészének, különösen a királyt illető halastavak visszavételéről szóló cikknek a megfogalmazásából (udvarunk; mi és akik hozzánk jönnek) kitűnik, hogy a többes szám első személyű szóalakok (elhatároztuk, egyáltalán nem engedjük, rendeltük, rendeljük) is a király akaratára és kizárólagos törvényhozói hatalmára utalnak, akárcsak a szöveggörnyezet alapján a 15. cikk „tetszett” szóalakja. Ugyancsak a király törvényhozó hatalmát emeli ki *Kálmán* második törvényének bevezető mondata, miszerint a király az országában lakó zsidóknak „*eme törvényt szabta*”. Az esztergomi zsinat határozatai pedig „*mindenekelőtt megkérdezendő a király*” felütéssel kezdődnek, vagyis a király az, aki az egyházi előkelők által megfogalmazott kérdéseknek, kéréseknek saját akaratával eleget tesz és ezzel törvénnyé emeli azokat.

A privilégiumok közé tartoznak azok a különleges oklevelek, amelyekben a magyar király Horvátország és Dalmácia elfoglalását követően nem saját vagy valamely hazai elődje által adott kiváltságot vagy adományt erősít meg, hanem az uralom alá vont területen korábban érvényben volt jogot ismer el és tart fenn. *Fejér György* közöl egy 1108. évi keltezésű oklevelet, amelyben *Kálmán* több egyházi és világi előkelővel – tulajdonképpen tanácsával – együtt eskü mellett megerősíti Trau lakóinak korábbi szabadságait, valamint 1111. évi keltezéssel az arbei egyház *Cresimir* horvát királytól nyert birtokait megerősítő oklevelet.<sup>14</sup> Mindkét forrásban a normatív erőt kölcsönző királyi akarat kifejezése és a megerősítő záradék a hazai forrásokhoz igen hasonló, de az oklevelek formuláit a dalmát szerkezeti formákkal vegyíti a szövegezésük.<sup>15</sup> Amíg *Fejérpataky László* mindkét forrás hitelessége mellett érvel, az arbei egyház kiváltságlevelének hitelessége

<sup>13</sup> DÜMMERTH, Az Árpádok nyomában 302., 311.

<sup>14</sup> CD II. 45–46., 56–58.

<sup>15</sup> FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 79–82.

mások szerint megkérdőjelezhető, az feltehetően 13. századi hamisítvány.<sup>16</sup> *Fejérpataky* hitelesnek fogadja el *II. István* 1124. évi oklevelét is, amelyben a király megerősíti a *Kálmán* által a trauiaknak és a spalatoiaknak adott kiváltságleveleket, hamisítványnak tartja azonban a spalato érsekség 1103. évi keltezéssel készült privilégiumát.<sup>17</sup>

Mindezek alapján kijelenthető, hogy mind az ország előkelőivel tartott gyűlés, mind az egyházi (és esetleg egyes világi) előkelőket felvonultató zsinatok szerepe – ha személyi összetételük különbözik is a szűkebb királyi tanácstól, akikkel a király számos *Árpád*-kori forrás tanúsága szerint egyes döntései előtt konzultál – a tanácsával egyforma: a király meghallgathatja őket, de véleményük nem köti az uralkodót, és továbbra sem jelennek meg a király nélkül, önálló jogalkotóként.<sup>18</sup> Gyakori említésük a korabeli forrásokban inkább a döntés egyfajta indokolásaként, legitimációjának megerősítésére szolgál.<sup>19</sup> *Kálmán* korára is igaz tehát, hogy a király kötelező magatartási szabályt meghatározó akarata megjelenési formájától függetlenül: törvény; dekrétum és privilégium között még nem tehető érdemi különbség, mert ezek lényegi eleme egyaránt a király akarata,<sup>20</sup> a dekrétumok és privilégiumok törvényi ereje egyforma.<sup>21</sup>

A tarczali gyűlés rendelkezései biztosítják a *Szent István* által egyházaknak adományozott birtokok, a *Szent István* által adományozott halastavak, a bármely király által adományozott szőlők, telkek és földek, valamint az egyházaknak adott erdők sértetlenségét, továbbá kifejezetten privilegizált öröklési rendet biztosítanak *Szent István* adományaira. Kimondja e törvény azt is, hogy aki sajátlag termelt dolgaiból ad el valamit a vásáron, *Szent István* törvénye szerint fizessen vámot, és bár első királyunk dekrétumainak fennmaradt szövegében ilyen rendelkezést nem találunk, ez nem jelenti azt, hogy ne lehetett volna ténylegesen saját vagy az utókor által neki tulajdonított, az írásos forrásokból utóbb kimaradt vagy eleve íratlan, szokásjogként továbbélő vámfizetési rendelkezése. Ezt erősítheti, hogy e dekrétum a kereskedők és a szegények vámfizetése kapcsán is régi, illetve szokott vámról beszél. Az esztergomi zsinat rendelkezései pedig a leányt elrabló vagy rajta erőszakot tevő nemes büntetése kapcsán *Szent László* – minden bizonnyal úgynevezett első törvényének<sup>22</sup> – hasonló tárgyú rendelkezésre utalnak vissza. Utóbb pedig az 1222. évi Aranybulla a nyestbőr adójáról azt mondja, hogy azt a *Kálmán* király óta szokásos módon – tudniillik pénzben – kell fizetni.

Mindezek az utalások is azt mutatják, hogy miközben a király akarata a korábbi törvényt felülírhatta, az uralkodók saját rendelkezéseik vonatkozásában elvárták, de rendszerint a régebbiek tekintetében is elfogadták a törvény tartós (örök) kötelező erejét. Az uralkodó elődökre és a szokásjog íratlan törvényeire utalások szolgálhatták a nagyobb legitimációt, de az esetleg feledésbe merülni látszó korábbi jog megerősítését is. A királyi jogalkotás azonban nem szorítkozott a szokásjog szabályainak megerősítésére vagy hégagának kitöltésére és a teljesen új jelenségek eredeti szabályozására, hanem a király az isteni legitimációjával megerősített törvényerejű akaratával el is térhetett a szokástól, lényegében az ő rendelkezéseitől függött, hogy mely kérdésekben hozott (új) törvényt, és melyekben hagyta tovább érvényesülni a szokásjogot.

<sup>16</sup> FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 19., 73., 77–82.; ÁKOKJ I/1. 15., 17.

<sup>17</sup> CD II. 39–40., 80–81.; ÁKOKJ I/1. 14–15., 19.; FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 19., 26–28., 73–74.

<sup>18</sup> DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 81.

<sup>19</sup> MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 108.

<sup>20</sup> BÉLI, Árpád-kori törvényeink 40–44.

<sup>21</sup> DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 126.

<sup>22</sup> DRMH I. 57.

Ugyanakkor *Kálmán* első törvényének elmékedése, miszerint a püspöknek járó tized fizetését az Ó- és Újszövetség is előírja, a Szentek intézkedéseit pedig még a királynak is tiszteletben kell tartania, rámutat a közjogi értelemben korlátlan királyi hatalom egyfajta (ideológiai), a keresztény király eszményétől sem független korlátjára.

#### 4. Kormányzás, igazgatás

A végrehajtás központi irányítása is a monarcha kezében összpontosult az *Árpád*-korban,<sup>23</sup> így a király közjogi állását meghatározó, számára politikai vagy gazdasági előnyt biztosító jogosultságként ez is a tágabb értelemben vett királyi jog elemének tekinthető.<sup>24</sup> Mivel a személyes királyság idején a király akarata megjelenési formájától függetlenül törvény, az uralkodó fogalmilag nem alkothatott alacsonyabb szintű jogszabályt, így az igazgatás központi döntései is lényegében a törvény formájával és erejével voltak azonosak, a központi igazgatás formálisan alig különbözött a törvényhozástól, ennek jelentősebb kérdéseiben a királyi tanács éppúgy konzultatív és legitimációt erősítő szereppel bírhatott, mint a törvényhozásban.

A végrehajtó-igazgatási funkció egészét az uralkodó nem volt képes egy személyben gyakorolni, ezért szüksége volt olyan tisztségviselőkre, majd intézményekre, akik és amelyek igazgatási feladatokat láttak el, gyakorlati érvényt szerezve a király akaratának. És bár a kormányzásra-igazgatásra vonatkozó átfogó szabályrendszert vagy általános igazgatási eljárási szabályokat nem tartalmaznak *Kálmán* törvényei sem, de találunk bennük az igazgatásra, egyes tisztségviselőkre és eljárásaikra utaló rendelkezéseket.

*Kálmán* dekrétumaiban többször megjelenik a királyi udvar, *curia* szóalakban, *regis* jelzővel vagy anélkül, és általában az ott folyó bíraskodással összefüggésben, első törvénye pedig az uralkodót illető halastavak visszavétele kapcsán emeli ki a királyi udvar tekintélyét és gazdasági szükségleteit. Hogy a kifejezést nem csak a királyi rendeletek megfogalmazásában használják, azt bizonyítja a tarcali gyűlés rendelkezéseihez *Albericus* által írt előszó, amely a törvény egyfajta előzményeként, indokaként utal arra, hogy *Kálmán* látta, hogy a királyi udvar tisztelete alábbhagyott. Amíg a patrimonális berendezkedés és az ennek praktikus megfelelő utazó udvartartás jellegzetességeiből adódóan a királyság kezdeti időszakában a mai fogalmaink szerinti fővárosról nem beszélhetünk, a személyes királyság jellegéből azonban észszerűen következhet, hogy az ország igazgatásának tényleges központja a király (és kísérete, udvartartása) mindenkor tartózkodási helyével, a királyi udvarral azonos.<sup>25</sup>

A fentiek fényében is érdekes a tarcali gyűlés rendelkezése, miszerint az ispánok által összegyűjtött szabadok dénárjai harmadrésének visszaosztása Esztergomban történik, és minthogy a normaszöveg kifejezi azt a célt, hogy az ispánok az őket illető részt ne vehessék el a király előtt, ebből következik, hogy a beszedett adó Esztergomba küldése lényegében a királynak történő küldést jelenti. Legalább ebben az (adó)igazgatási kérdésben az ügyintézés központja tehát *Kálmán* idején Esztergomban van, akárcsak az egyházi igazgatás központja. A világi igazgatásban azonban – a koronázás, a törvénynapok és a törvényhozás *Árpád*-kori emlékei alapján – Fehérvár szerepe legalábbis konkurálhat vele.

<sup>23</sup> MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 95.

<sup>24</sup> PÁRNICZKY, A magyar ius regium az *Árpád*házi királyok korában 7.

<sup>25</sup> MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 52–53.

*Kálmán* első törvénye a korábbiaknál egyértelműbben fejezi ki a világi és az egyházi igazgatás különválasztását, amikor kimondja, hogy az ispánok és vitézek nem szerezhetnek hatalmat az egyházban, majd a második zsinat határozatai ezt a tilalmat minden világi személyre kiterjesztik. Előbbi törvény a világi igazgatás közreműködői közül említi a nádort, az ispánokat és a vármegye egyéb tisztviselőit, valamint a király, illetve a herceg nagyobb és egyéb tisztviselőit, utóbbiak körét azonban pontosan nem jelöli meg. Kiderül e törvényből az is, hogy a hercegnek saját tisztviselői mellett – igaz, a király országán belül – saját uralmi területe is van, minthogy a király, illetve a herceg egymás területén tartózkodó tisztviselőinek ügyeiben szabályozza a bírói hatásköröket. E törvény említi továbbá a hercegnek a királyéhoz hasonló különös előjogát, miszerint ha valamely megyébe megy, ott számára ingyenes használatra egy harci mént kell biztosítani. A krónikairódalom szerint egyébként a hercegséget *Kálmán* az uralkodása kezdetén rögtön *Álmos*-nak adta,<sup>26</sup> úgy, ahogy *Álmos* azt már *Szent László* uralkodásának végén is bírta.<sup>27</sup> Később azonban éppen *Kálmán* és *Álmos* herceg viszálykodása vezethetett a királyi hatalom efféle területi alapú megosztásának, az *I. András* által létrehozott dukátusnak *Kálmán* általi, a 12. század első éveiben történt felszámolásához, amikor a király elűzte, majd annak visszatérése után megvakíttatta öccsét.<sup>28</sup>

A tarcali gyűlés rendelkezéseiből az is kiolvasható, hogy az ország területe megyékre tagolódik, és a megye élére állított ispán tisztségének – feladataival és a király velük szembeni elvárásaival is összefüggő – jelentőségét mutatja, hogy a király az adók és vámok harmadát nekik adja. E törvény alapján az ispán a saját falvaiban élő szabadoktól is adó-jellegű bevételre jogosult, de ennek mértékétől függően a király felé katonáállítással tartozik. Mindezek jelentősége abban áll, hogy a korabeli források szerint a világi tisztviselők közül tisztségükből eredő jövedelemre csak az ispánok tettek szert, az országos és udvari tisztviselők nem, emiatt is kaphattak utóbbiak – birtokadományok mellett vagy helyett – jövedelmet hozó ispánságokat.<sup>29</sup>

A várak és népek jelentőségét mutatja *Kálmán* első törvénye, amikor biztosítja, hogy a várőrök lehetőleg saját várakban maradjanak, és még a király általi kiküldésük esetén is hadjárat kivételével oda vissza kell térniük, míg a szökött várőrök befogadója büntetés alá esik; ha pedig valamely vendégtelepes közöttük telepedne le, osztoznia kell a katonáskodási kötelezettségükben vagy pénzzel kell megváltania azt. Említést tesz e törvény a hetes szolgálatot teljesítő várnépekről is, akik kiváltságos helyzetük, szabadságuk fejében nyolc dénárt (szabadok dénárjait) fizetnek. A szabadok egy másik különös csoportja pedig a királynak, amikor határaikon átvonul, lovakat, szekereket és zsoldos szolgálatot nyújt, – és a közöttük letelepedő más szabadokkal együtt – a korábbi nyolc helyett csupán négy dénárt fizet.

Mindezek már azt a folyamatot tükrözik, amelyben a korábban egységes, teljes személyes szabadságot mutató szabad (*liber*) réteg differenciálódása lezajlik, és kezdeti, vagyoni viszonyaikban kimutatható különbségeik mellett már jogállásuk – szabadságuk – egységessége is megbomlik.<sup>30</sup> A saját földjén élő, szabadok dénárjait nem fizető, ellenben személyes katonáskodási kötelezettséggel terhelt közsabadok, illetve a más földjén élő, de a föld urának szolgáltatással nem tartozó, katonáskodás helyett szabadok dénárjait fizető közsabadok

<sup>26</sup> KATONA, Képes Krónika 179.

<sup>27</sup> DÜMMERTH, Az Árpádok nyomában 303–304.

<sup>28</sup> KATONA, Képes Krónika 115., 186–187.; PAULER, A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. 210.

<sup>29</sup> MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 133.

<sup>30</sup> BOLLA, A közsabadosság a XI–XII. században I. 6–11., 14–16.

csoportjától elkülönül a szabad költözés jogával már nem rendelkező, részben függő állapotú, szabadságáért ugyancsak dénárokat fizető (kötött *liber*) réteg, akik mindinkább egy alacsonyabb állású királyi szolgáló nép kiemelt helyzetű elemeivé váltak.<sup>31</sup>

*Kálmán* első törvénye tartalmaz az ország határterületeinek különleges szerepéből adódó, kereskedelmi igazgatási szabályokat is. Lovat gyakorlatilag csak külföldről lehet vásárolni, ugyanakkor ökör kivételével állatot (így lovat is), továbbá rabszolgát (a korábban külföldről behozott idegen rabszolga kivételével) külföldre eladni vagy kivinni tilos. *Kálmán* ezzel tovább szigorított *Szent László* úgynevezett második törvényén, amely a lovak külföldre történő eladását még csak egyedi királyi engedélyhez kötötte.<sup>32</sup> Az ország területét is csak a király és az illetékes (határ)ispán vámszedőinek pecsétjeivel ellátott engedéllyel lehet átlépni, a határvidék őreinek ispánja pedig a külföldről érkező fontos hírek esetén követeket küld a királyhoz, és e követek költségeinek megtérítéséről a királyi udvarban a nádor gondoskodik.

A hercegséghez hasonlóan a király akaratából jött létre a hatalommegosztás másik különös formája, a királyi vármegyék rendszeréhez viszonyítva különleges jogállást, bizonyos fokú autonómiát élvező területek vagy nemzetiségi közösségek joghelyzete. A két jelenség azonban átfedést is mutat, minthogy ezek a területek vagy közösségek olykor a király akaratából történő hatalommegosztás során éppen a herceg (később pedig az ifjabb király) uralmi területére eshettek. Az előbb *Szent László*, majd véglegesen *Kálmán* által elfoglalt Horvátország és az ugyancsak utóbbi által elfoglalt Dalmácia – a „lovagkirály” által elfoglalt Szlavóniától eltérően – a király címei között is rendre önállóan jelent meg. A különböző jellegű kapcsolódás – amellett, hogy a magyar hódítás előtt a horvátok saját (okleveleik szerint „*a horvátok és dalmátok királya*” címet viselő<sup>33</sup>) királysággal is rendelkeztek – az ország központjához viszonyított nagyobb távolságra és kulturális okokra (esetleg még a pápai hatalom jóindulatának fenntartására<sup>34</sup>) vezethető vissza, itt ugyanis a magyarságnak alig voltak képviselői.<sup>35</sup> A magyar király a horvát területen is érintetlenül hagyta a nemzetiségi szervezetet és a horvát nemesség jogait, de itt a zsupánságok helyett – Szlavóniával ellentétben – (magyar) vármegyét sem alapított és jelentős várbirtok-rendszert sem épített ki, hanem a terület élére a király által kinevezett és az ő nevében kormányzó bán képviselte az uralkodót.<sup>36</sup> A fentebb már említett privilégiumaik alapján még kisebb beavatkozás történt a Velence és azon keresztül a bizánci hatalom érdekkörét is érintő<sup>37</sup> dalmát városok esetében, amelyek széles körű önkormányzati jogainak megtartására *Kálmán* a kíséretével együtt ígéretet tett királyi fennhatóságának elismeréséért cserébe (lényegében az idegenek vámjának kétharmadát követelte tőlük), és amelyek fennhatóságáért a későbbi magyar királyok újra és újra kénytelenek voltak megküzdeni.<sup>38</sup>

<sup>31</sup> BOLLA, A közsabadság a XI-XII. században I. 18–21., 24., 28–29.

<sup>32</sup> DRMH I. 15.

<sup>33</sup> CD I. 460–466.

<sup>34</sup> DEÉR, A magyar-horvát államközösség kezdetei 24–25.; HÓMAN – SZEKFÜ, Magyar történet I. 340–345.

<sup>35</sup> MÁLYUSZ, A középkori magyarság település- és nemzetiség-politikája 43–47.

<sup>36</sup> DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 105.; MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 84.; HÓMAN – SZEKFÜ, Magyar történet I. 355–357.

<sup>37</sup> DEÉR, A magyar-horvát államközösség kezdetei 23–24., 28–29.

<sup>38</sup> HÓMAN – SZEKFÜ, Magyar történet I. 357–359.

## 5. Bíráskodás

Már *Szent István* Intelmei hangsúlyozzák, hogy a kisebb ügyekben történő ítékezés nem illik a király tekintélyéhez, ezért azt lehetőleg meg kell hagyni a törvény alapján ítélező bírónak.<sup>39</sup> Az Árpád-kor okleveles forrásai is azt mutatják, hogy a személyes királyság korában a legfőbb bírói hatalom a monarchiáé, aki elvileg mindenféle ügyben ítélt,<sup>40</sup> de – minthogy az igazgatás működtetéséhez hasonlóan országában a teljes bírói hatalmat sem volt képes egyedül gyakorolni – minden más bíró ítélező hatalma is kinevezés, eseti delegálás vagy jóváhagyás révén az ő akaratára és hatalmára vezethető vissza. Az Intelmek önmérsékletre intő gondolata és a bírói hatalom szükségszerű megosztása köszön vissza *Kálmán* első törvényében, amikor a püspökök által a püspökségük területének ispánjai és más tisztviselői jelenlétében évenként kétszer tartandó zsinatok felállítását rendeli el azért, mert a nép az utazás és az élelmezés nehézségei miatt minden ügy végett nem tud a királyi udvarba menni.

*Kálmán* első törvénye szerint a királyhoz kell küldeni a vétkes szokások gyakorlásán kapott izmaelitákat, ami nyilván a vétkesnek a király mint bíró elé állítását jelenti, de a normaszöveg alapján nem egyértelmű, hogy a királyi udvarban vagy a király országjárása során – vidéken – történő ítékezésről van-e szó. Ezzel szemben egyértelműen a király vidéki bíráskodására utal a törvény másik rendelkezése, miszerint a király valamely vármegyébe utazva két megyei bíróval ítéli a megye népének ügyeit. E billogosok eljárásával szemben már ekkor a nádorhoz lehetett folyamodni, később pedig szerepük egyre csökkent, és lassan alárendelődtek az ispánnak.<sup>41</sup> Ugyancsak a királyhoz (vagy az e törvényben említett püspöki zsinati bírósághoz) lehet fordulni *Kálmán* első dekrétuma alapján az igazságtalanul ítélő bíróval szemben.

A *Kálmán* korabeli esztergomi zsinat határozatai elvi érveléssel kiemelik, hogy egyházi személyek és dolgok tárgyában a pert az egyházi törvények szerint kell lefolytatni, míg a tolvajlással vádolt egyházi személyt a püspök és az esperes vizsgálja meg, és ha bűnösnek találják, leteszik (a papi rendből), és immár világi személyként a javait elveszíti, ha pedig semmije sem volt, eladják szolgának. A világi és egyházi bíráskodás elválasztásának szándékára utal *Kálmán* első törvénye is, amikor kimondja, hogy a püspökök, ispánok és mások káplánjai csak a püspök vagy az érsek pecsétjével, vagyis előttük vonhatók perbe; illetve hogy egyházi és világi személyek egymás közötti perében az alperest saját állásának megfelelően kell idézni, igaz, az egyházi személy alperest egyházi bírója a világi bíróval együtt hallgatja ki. A tarcali gyűlés cikkelyeiben általánosabban is rögzítésre kerül, hogy világi bíró nem járhat el egyházi személy ügyeiben, míg az említett zsinati határozatok értelmében, ha egyházi személy vagy apát a püspöki bíróság megkerülésével világi bírósághoz (akár a királyhoz) folyamodik, perét elveszíti és vezekelnie kell. Egyházi ügyekben tehát – úgy látszik – még a király sem sérthette a püspöki bíráskodás jogát.

A világi és az egyházi bíráskodás elválasztásának bizonyos aszimmetriáját mutatja, hogy a tarcali gyűlés több rendelkezése alapján a püspök világiak fölött is ítélt egyes kiemelt személyi- vagy ügykörökben, így a gyilkost az ispán és mindenki más a gyilkosával azonos büntetés terhe mellett a püspöknek köteles kiadni vezeklésre, míg az apagyilkosok és más minősített emberölést elkövetők felett eleve maga a püspök ítél.

<sup>39</sup> CSÓKA – ÉRSZEGI – KURCZ – SZABÓ, Árpád-kori legendák és intelmek 58.

<sup>40</sup> BIRÓ, A király bírói hatalma, a bírói hatalom gyakorlása a középkori Magyarországon 33.; DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 112.; MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 49.

<sup>41</sup> MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 193.

Megint más esetekben a világi és az egyházi bírók egymás mellett jelennek meg. A tarcali gyűlés rendelkezései szerint az egyszerű emberölést elkövetők, valamint a varázslók ügyeiben az esperes és a világi bíró együtt járnak el, míg a világiak közül a részegeskedő vagy mást arra kényszerítő, továbbá a leányt rabló vagy leányon erőszakot tevő nemesek az esztergomi zsinat cikkei alapján a világi bíró eljárása mellett egyházi vezeklés alá esnek. Ugyancsak *Kálmán* első törvénye alapján, az évenként kétszer összeülő püspöki zsinati bíróság a püspökség területének ispánjai és más tisztviselői jelenlétében működik, és ennek tekintélyét mutatja, hogy eljárhat az ispánok egymás közötti ügyeiben, az apátok egymás közötti ügyeiben, valamint a király és a herceg nagyobb tisztviselőinek vagy káplánjainak ügyeiben; de e bírósághoz (vagy a királyhoz) lehet fordulni az igazságtalan bíróval szemben is. Ha azonban a király és a herceg nagyobb tisztviselői egymás között vagy előkelőkkel perlekednek, illetve ha a királynak a herceg területén vagy a hercegnek a király területén lévő nagyobb tisztviselője perlekedik, a zsinati bíróság helyett a megyésispán jár el az illetékes bíróval együtt, kisebb tisztviselők ilyen ügyében pedig egyedül a bíró.

A *Kálmán* korabeli privilégiumok közül megemlíthető, hogy bár a trauiak 1108. évi kiváltsága nem jelöli meg ispánjuk hatáskörét, azt rögzíti, hogy az ispánt a város népe választja, majd a király megerősíti őt a tisztségében.<sup>42</sup> E kiváltságolt közösség ispánjáról is alaposan feltételezhető azonban, hogy – hasonlóan a királyi hospesközösségek elöljárójához és a szászok ispánjához – rendelkezik valamiféle ítélkezési jogkörrel; továbbá a trauiak kiváltsága alapján az is feltehető, hogy a többi kiváltságolt dalmát városra is hasonló szabályok vonatkoztak.

Bár a *Kálmán* korabeli források alapján minden alanyra és tárgyra kiterjedő, hézagoktól és átfedésektől is mentes ítélkezési hatásköri rendszert nem tudunk felvázolni, a bíróként eljáró említett tisztviselőkre vonatkozó szabályokból kiolvasható, hogy az általános és kötelező törvényi rendelkezések alapján ítélkező bírók nem a király által adott ügyre vagy ügycsoportra vonatkozó egyedi delegálás alapján, hanem tisztségükben fogva, a hatáskörükbe utalt ügykörben bíráskodtak. Már az *Intelmek* is a királyi hatalomgyakorlás egyfajta jogon kívüli, észszerű korlátjaként említik a kegyességet, a béketűrést és a mérsékletet,<sup>43</sup> és *Árpád*-kori jogunkban meg is jelennek olyan megoldások, amelyek a jogsértés megtorlását a rendes büntetéstől enyhébb irányba térítik el. *Kálmán* első törvénye szerint a tolvajlással vádolt templomba menekült az illetékes bíró a pappal együtt kérdezi meg, hogy elismeri-e a lopást. Ha beismeri, a megvakítás vagy csonkítás rendes büntetésétől megmenekül, de ha tagadása ellenére találják bűnösnek, úgy el kell szenvednie azt. A középkori egyház(jog) által kialakított menedékjog tehát beépült a hazai törvényekbe, valamelyest korlátozva a sérelme megbosszulását óhajtó sértett és a bíró – adott esetben a király – mozgásterét. Kiegészült az egyházi menedék a király, lényegében a királyi udvar által nyújtott menedékkal is, mindezek terjedelme azonban – hogy a bíró és a jog tekintélye is megmaradjon – nem érte el a teljes büntetlenséget, csak a legsúlyosabb büntetési nemek alól biztosított menekvést.<sup>44</sup>

Előbbi cikk szóhasználata szerint egyébként a tagadó bevádolttól nem tagadható meg önmaga kimentésének lehetősége, továbbá a tagadás ellenére bűnösnek kell tekinteni azt, akinél a bűnjelet találják, vagy akire egyébként rábizonyosodik (*comprobato*) a lopás. E szabály ugyan nem szól kifejezetten a próbáról, és ilyen szabályt *Szent István* és *Szent László* dekrétumaiban sem

<sup>42</sup> CD II. 45–46.

<sup>43</sup> CSÓKA – ÉRSZEGI – KURCZ – SZABÓ, *Árpád-kori legendák és intelmek* 61.

<sup>44</sup> KISS, *Állam és egyház a 11-12. századi törvényalkotásban* 93–94.

találunk, de a szóalakok azt valószínűsítik, hogy a kimentés vagy rábizonyosodás próbával történhetett. Ugyancsak *Kálmán* első törvénye alapján, az elfogott tolvajt három napig lehet megkötözve tartani, azután át kell adni a bírónak, és ugyan e három napban tűzpróbának nem vethető alá, azonban tagadása esetén ezt követően már istenítéletre bocsátandó, ha nem lehetett rábizonyítani a cselekményt. E törvény további rendelkezései értelmében istenítélettel mentheti magát a kóborló szolgát befogadó is, ha a szolga a saját uránál valamit lopott; a tilalom ellenére magyar lovat vásárló személy, ha lopással vádolják, és az eladót belföldön nem tudná felkutatni; valamint az, akit a falu hamis tanúnak kiáltott. Utóbbi két esetben a törvény kifejezetten a tűzpróbát említi.

## 6. Fiskális rendelkezések

*Kálmán* első dekrétuma garantálja a *Szent István* által egyházaknak adományozott birtokok, a bármely király által adományozott szőlők, telkek és földek, illetve egyházaknak adott erdők, valamint a *Szent István* által adományozott halastavak sértetlenségét, azonban a más királyok által adományozott halastavakat – a kolostorok vagy egyházak mindennapi használatára szükségesek kivételével – visszavenni rendeli. A korona birtokjogának kiadási oldalát képező királyi birtokadományozás intézménye mellett felsejlik itt a szűkebb értelemben vett királyi jog is, mivel az *Árpád*-kori források alapján a király birtokot törvényesen vagy súlyos közbűncselekmény megtorlásaként (*confiscatio*) vagy öröklésre jogosult hiányában (*caducitas* és *devolutio*) szerzett, soha nem jogalap nélkül, ezért az adománybirtok törvényi visszavételének is kellett, hogy legyen jogalapja, ami nem lehetett más, mint hogy a király valamilyen lappangó jog alapján eleve igényt tarthatott e javakra.

Ugyanez a törvény – immár a korona birtokjogának bevételi oldalán – a nem *Szent István* által adományozott birtokok esetében kimondja, hogy a taxatív felsorolt lehetséges örökösök (a leszármazók, a testvérek és azok leszármazói) kimerülése esetén az örökséget a király részére kell átvenni, míg *Szent István* adományai esetében az örökösök köre – a vásárolt birtokhoz hasonlóan – a természetes leszármazás rendje szerint szélesebb.<sup>45</sup> A szigorúbb öröklési rend célja a királyi birtokállomány csökkenése miatt bizonyosan az adománybirtok mielőbbi visszaszállása volt a királyra.<sup>46</sup> Ezzel szemben *Szent István* adományainak a nem adományos birtok öröklési szabályaihoz közelítését továbbra is az indokolhatta, hogy e régebbi adományok a zavaros 11. század során részben beleolvadtak az egyéb birtokokba, így elkülönült öröklési rendjük a gyakorlatban nem tudott működni.<sup>47</sup>

*Kálmán* öröklési rendszerének gyakorlati érvényesülését igazolja *Béla Gábor* is, amikor a 12. század végéig kimutatja, hogy a monostorok vagy egyházak javára végrendelkező előkelők birtokokról mindig csak királyi engedéllyel rendelkeznek, ha pedig túlélő rokonaik vannak, úgy az öröklött és adományos birtok esetén nekik is juttatnak a vagyomból, vagy az ő beleegyezésüket is beszerzik a kegyes adományhoz.<sup>48</sup> Még később, a 13. század gyakorlatában a „*neki és általa örököseinek és örökösei leszármazottainak*” fordulat válik általánossá, ami – kiegészülve a *consensus* gyakorlatával is – szűkebbnek látszik a *Kálmán* első dekrétumában meghatározott, fiúgyermek

<sup>45</sup> BÉLI, Rendelkezés királyi beleegyezéssel az *Árpád*-korban 104.

<sup>46</sup> DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 152.

<sup>47</sup> BÉLI, Magyar jogtörténet 131.

<sup>48</sup> BÉLI, Rendelkezés királyi beleegyezéssel az *Árpád*-korban 101–102.

hiányában az adományos fivéreit is magában foglaló jogutódlási rendnél.<sup>49</sup> És ugyan *Pármiczky Mihály* a *Kálmán* által engedett öröklési rend érvényesülését látja ott, ahol a fivérek adományként kapják a királytól fiúgyermek hátrahagyása nélkül elhunyt fivérük korábbi adománybirtokát,<sup>50</sup> ezek az esetek éppen azt mutatják, hogy a fivérek automatikusan nem öröklik meg az adománybirtokot, éppen ezért kérnek arra utóbb ők is királyi adományt, vagy még életében az eredeti adományos a király hozzájárulását a fivérek majdani örökléséhez.

A királyi *consensus* szükségessége is mutatja, hogy az adománybirtok királyra háramlása *Kálmán* korától már dologi jellegű, és bár *Szent István* adományainál nem emeli ezt ki a törvény, de örökösök hiányában itt is a korona lappangó joga éledhetett fel. Ugyanakkor alighanem a szerzett birtok is a törvényes öröklési rend kimerülése után a királyra szállt – mint *Szent István* korában –, de ez nem dologi, hanem öröklési alapon, szükségszerű örökösként, amit későbbi oklevelek is igazolnak az ország kipróbált szokásjogára utalva.<sup>51</sup>

*Kálmán* törvényei alapján tehát – *Szent István* dekrétumaival ellentétben – már kimutatható az örökös nélkül maradt birtokban a király (korona) általi jogszerzés dologi (*devolutio*) és öröklési (*caducitas*) jogcímének elkülönülése. Lényegüket tekintve azonban kijelenthető, hogy amíg a *caducitas* alapján a szokásjog és az írott jog által meghatározott törvényes öröklési rendben – ami a *lex generalis* – az urafogyott vagyont a korona szerzi meg, addig a *devolutio* esetében, ha az adománybirtokhoz kapcsolódó dologi jogáról a *consensus* keretében le nem mond, ugyancsak a király határozza meg az öröklés különös rendjét, amely tehát ugyancsak – igaz, privilegiális jellegű – törvényes öröklési rend, méghozzá a törvényes öröklés általános rendjéhez képest *lex specialis*. Amíg a *caducitas* inkább hasonlít a mai jogunkban az állam szükségképpen örökösökénti megjelenéséhez, és a törvényes örökösök körét észszerű határok közé szorítva kizárja, hogy egy értékes vagyonelem uratlanná, bizonytalan jogi helyzetűvé váljon, addig a *devolutio* esetében a birtokban megtestesülő gazdasági hatalom akként érvényesül, hogy a dolog állagáról a király meghatározott személyi kör javára lemond, de ez nem korlátlan és feltétlen, hanem a birtok – a *consensus* közbejöttének kivételével – eme örökös kör kimerülése esetére mindvégig a királyra néz, várománya van a dolog állagára, amellyel a visszaháramlás után ismét rendelkezhet. Valójában azonban mindkét funkció igaz a *caducitas* és a *devolutio* jelenségére is: mindkettőnek feltétele egy törvényes öröklési rend kimerülése, mindkettő megakadályozza a tényleges uratlanság létrejöttét és biztosítja a királynak a dologban megtestesülő gazdasági értéket, ami politikai hatalmának gazdasági alapját is képezi. Mivel pedig a patrimonális államberendezkedésben a hatalom közjogi rendjét – főleg a gazdasági jelentőségű intézmények körében – magánjogias elemek szövik át, nincs elvi akadálya annak sem, hogy a dologi jellegű *devolutio* mellett a *caducitas* öröklési jellegű jelenségét is a tágabb értelemben vett *ius regium* részjogosítványának tekintsük, minthogy ez is a király (egyébként magánjogias) közjogi hatalmát gazdasági-politikai előny biztosításával megalapozó jogintézmény, amely tehát vagyonérdekű királyi előjogoknak,<sup>52</sup> a *fiscalia regum* elemének tekinthető.

A korona egyéb – nem birtokhoz kapcsolódó – fiskális jellegű bevétele a tarcali gyűlés rendelkezései alapján a vármegyékben beszédett vámok kétharmada, míg harmadrész az ispánt, illeti. A vámokat és a királyt illető adójellegű befizetéseket (*vectigalia*) terhelő tizedről szóló

<sup>49</sup> BÉLI, Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpád-korban 100–105.

<sup>50</sup> PÁRNICZKY, A magyar *ius regium* az Árpád-házi királyok korában 30.

<sup>51</sup> ÁÚO VII. 125–126., 152–157.

<sup>52</sup> PÁRNICZKY, A magyar *ius regium* az Árpád-házi királyok korában 7–8.

rendelkezés szerint utóbbiak elosztása a vámokkal egyezően történik, alighanem a szabadok dénárjainak az ispán által századosi kerületenként történt összegyűjtést követően Esztergomban esedékes visszaosztása szerint. Az ispán pedig a megküldeni elmulasztott összegért annak kétszeresével felel, nyilván a királynak. E dekrétum szabadok dénárjaira vonatkozó rendelkezéseiből az is kiderül, hogy annak mértéke korábban általánosan nyolc dénár volt, *Kálmán* azonban – az igazgatás körében, a szabadok jogállásáról írtak szerint – differenciálta azt. A dalmát városoktól *Kálmán* az idegenek vámjának ugyancsak kétharmadát követelte, amint ez a trauiak 1108. évi privilégiumában olvasható.<sup>53</sup>

*Kálmán* törvényeiben több – első dekrétumában hét, második dekrétumában és az esztergomi zsinat rendelkezéseiben egy-egy – olyan, jellemzően jogsértésen alapuló fizetési kötelezettséget találunk, amelynek jogosultját, így a király esetleges részesedését nem jelöli meg a normaszöveg. Ezekben az esetekben a dolog természete alapján részben a király, az eljáró bíró, az illetékes ispán, esetleg a vagyoni vagy egyéb sérelmet szenvedő személy vagy az egyház vagyoni igénye is felmerülhet. Minden bizonnyal a királyt illeti például a tarcali gyűlés rendelkezése alapján az ispántól elkobzandó vagyon kétharmad része (míg egyharmad a feleségének és örököseinek marad), ha az ispán megszegte a magyar szolgák vagy állatok külföldre történő eladásának tilalmát. Bár nem zárható ki, hogy a dekrétumok fennmaradt szövege esetleg hiányos, a korabeli jog döntően szokásjogi jellegéből adódóan mégis inkább az feltételezhető, hogy a nyilvánvalóan nagyobb számban létező, a szükséges körben és mértékig megfelelően ismert szokásjogi szabályok egészítették ki e rendelkezéseket.

A korona birtokjogához tartozó intézmények és az egyéb fiskális bevételek funkciója egyaránt az, hogy a hatalmi rendszer működésének gazdasági alapját biztosítsák, és a *fiscalia regum* ismertetett elemei azt mutatják, hogy *Kálmán* törvényeiben kiemelkedő jelentőségű volt a királyi vagyon védelme, jövedelmeinek fokozása.<sup>54</sup> Bár a (jog)történeti irodalom szerint a birtokállapotok éppen *Kálmán* korára juthattak el odáig, hogy az uralmi területen nem maradt szabad, birtokos nélküli föld, így megindulhatott a királyi birtokok rendszerének és a patrimonális szemléletnek a felbomlása,<sup>55</sup> *Kálmán* dekrétumaiban még a regálé-jellegű jövedelmek növekvő szerepe mellett is a királyi birtokrendszeren alapuló jövedelmek elsődlegessége tükröződik.

## 7. Az egyház joghelyzete

Az előbbiekből is kitűnik, hogy *Kálmán* törvényeit – különösen a zsinati határozatokat – áthatja a keresztény király(ság) képe, a kialakulóban lévő államnak és a keresztény egyháznak első királyunk egyházszervezői voltából és a királyi hatalom pápa által is közvetített isteni legitimitációjából eredő különös viszonya. Ez egybecseng az Intelmek kitételeivel, miszerint a király a keresztény egyház őre és gyarapodásának garantálója, míg a főpapi rend a királyi szék egyik ékessége.<sup>56</sup> Érdekes azonban, hogy *Dümmertb Dezső* szerint éppen a püspökből lett király, *Kálmán* idejére tehető az uralkodó misztikus, ég-föld közötti közvetítő szerepe levetkőzésének kezdete, igaz, ekkor ez még nem lelt talajra az udvarban.<sup>57</sup>

<sup>53</sup> CD II. 45–46.

<sup>54</sup> MAKK, Magyarország a XII. században 80.

<sup>55</sup> MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 56.; MEZEY, Magyar jogtörténet 82.

<sup>56</sup> CSÓKA – ÉRSZEGI – KURCZ – SZABÓ, Árpád-kori legendák és intelmek 56–57.

<sup>57</sup> DÜMMERTH, Az Árpádok nyomában 313–315., 317.

Bár *Kálmán* törvényei az igazgatás és a bíraskodás kapcsán említettek szerint több rendelkezésben deklarálják a világi és egyházi hatalom elválasztását, és ez a szeparáció inkább az egyház javára aszimmetrikus, ugyanakkor a világiak egyházi ügyekbe avatkozásának tilalma a világi igazgatás csúcsán álló királyra nem terjed ki abszolút jelleggel. A tarcali gyűlés több rendelkezésében a király a keresztény egyház aktív oltalmazójaként, támogatójaként, jelenik meg, miközben törekszik más hitek és vallások visszaszorítására, így a vallásuk tiltott gyakorlásán kapott izmaelitákat büntetés végett a király elé kell vinni, azoknak minden falujukban templomot kell építeni, azt adománnyal kell ellátniuk, majd közösségük egyik felének el kell költöznie onnan – nehezítve közösségi életüket, és megcélozva a keresztények közé olvadásukat. *Kálmán* második törvénye pedig a zsidókat hozza több tekintetben hátrányosabb helyzetbe: keresztény cselédek nem lehetnek, keresztényekkel kötött kölcsönügyleteiknél kötelező mindkét hitű tanúk jelenléte és zálog adása, nagyobb érték esetén a levélbe foglalás is, adásvételnél pedig mindkét hitű tanúk jelenléte és a levélbe foglalás; keresztény tanúk, illetve pecsétes levél hiányában pedig a lopás vádja alól csak négyszeres, illetve tizenkétszeres megtérítés fejében szabadulhatnak.

Az egyház tekintélyét védik a *Kálmán* korabeli második zsinat cikkei is, miszerint a templomát hátrahagyó falu bírságot fizet, az ünnepnapon árusító személy az árult dolog értékének négyszeresét veszíti és vezekelni tartozik, míg az ünnepnapokat meg nem tartó szabad ember háromnapi vezekléssel, a szolga hétszeri megcsapatással bűnhődik. Hasonló célt szolgálnak az esztergomi zsinat döntvényei, miszerint ha a pap a részegeskedőket nem dorgálja meg, vagy nem intézkedik az esperesnél a vezekeltetésük iránt, őt magát függesztik fel és negyven napig vezekel; ha pedig maga részegedik meg, vagy mást arra kényszerít, büntetéssel – akár letétetéssel – lakol. E zsinat rendelete kimondja azt is, hogy aki másnak szolgáját vagy a várakhoz tartozó népből valakit urának beleegyezése nélkül betűkre tanít vagy pappá tesz, köteles azt megváltani és ezen felül ötven pénzt fizetni, azonban a megváltás kötelezettségéből kiderül, hogy az egyházi személlyé tett már nem kényszeríthető vissza világi ura vagy a vár szolgálatába. Az egyház tekintélyét növeli az apátok és kolostoraik püspöki fennhatóság alá rendelése is, miszerint apátok a püspökük tudta nélkül a kolostorból nem, és egyébként is csak rövid időre távozhatnak. A királyhoz utazásuk külön kiemelése mutatja, hogy a püspök alá tartozók nem kerülhetik meg őt a királyhoz fordulással, a király pedig lehetőleg nem avatkozik a püspökök ügykörébe. Az esztergomi zsinat és *Kálmán* első törvénye alapján pedig csakis a király különös joga az, hogy utazásai alkalmával templomon kívül, megfelelően felszerelt sátorban vagy más épületben misét hallgasson, mások számára ez tilalmazott.

Mivel az egyház tekintélye megkívánja a gazdasági stabilitást is, *Kálmán* első dekrétuma garantálja *Szent Istvántól* kapott birtokaik és halastavaik, a mindennapi használat mértékét szolgáló további halastavaik, valamint erdők sértetlenségét. E törvény szerint a vámok és adók összege után is fizetendő tized, méghozzá – szemben az esztergomi zsinat döntvényével, miszerint a kolostorok, egyházak és egyházi személyek saját csűrjeik, magtáraik és akóljaik után nem fizetnek – a földművelésből és szüretből származó javak után a papok, apátok és egyházi tisztviselők is fizetik azt. Az *Endlicher* által külön cím alatt közölt két zsinati cikkely egyike szerint pedig az egyház népei minden javaik után tizedet, míg szolgálai az egyházközség plébánosának három dénárt fizetnek.<sup>58</sup> Bizonyára az egyházat illetik az esztergomi zsinat rendelkezése szerint a püspök és az esperes által lopásban marasztalt egyházi személy javai is, vagy szolgának történő eladása

<sup>58</sup> MA 375.

esetén a vételár; valamint a második zsinat döntvénye szerint a templomától eltávozó falu által fizetendő tíz pénz, illetőleg az ünnepnapon árusító által fizetendő négyszeres összeg.

A tized kapcsán érdemes kiemelni, hogy bár az nem a kincstárát illetve, általa a király meghatározott uralkodói- és közcél érdekében, az állami működés szempontjából is kiemelkedő jelentőségű intézmény – az egyház – működésének biztosítására, kötelező jogi normában, részben egyszeri, részben rendszeres, általános, kötelező és kikényszeríthető fizetési-szolgáltatási kötelezettséget rótt alattvalóira. A tized közvetlenül az egyházat illetve, hiányzott a valódi redistribúciós jellege, azonban ez a megoldás érdemben alig különbözik attól, mint ha a király saját bevételként határozta volna meg azt, majd abból a kincstár gondoskodott volna az egyház működésének fedezetéről. Ilyen értelemben a tized szabályozásában az egyik legkorábbi adójellegű közteher megállapítását láthatjuk.

A *Kálmán* korabeli második zsinat rendelkezései rögzítik, hogy az ország minden templomában naponta könyörögnek a király és országa üdvéért, míg a király élete vagy méltósága elleni összeesküvéssel, ezek elleni merénylet megkísérlésével vagy az ezzel való egyetértéssel, illetve ezek tudomásának elhallgatásával hűtlenségbe esők e cselekmény rendes büntetése mellett egyházi kiközösítés alá is esnek. Az esztergomi zsinat döntvénye szerint a kiközösítésről a püspök dönt, de arról levélben értesíti a királyt, aminek háttérben az a szándék húzódhat, hogy az egyház ellen súlyosan vétő vagy egyes súlyos deliktumokat megvalósító személyeket a király az egyházához való viszonyára is tekintettel távolítsa el a maga – és a világi hatalom – közeléből. Mindezekből látható az is, hogy – az egyház tekintélyét védő királyi rendelkezések mintegy ellentételezéseként – az egyház is közreműködik a király tekintélyének megóvásában.

A 11. század végére – a *Szent Istvánt* követő uralkodóknak e tekintetben a régihez való meglehetősen ragaszkodása ellenére<sup>59</sup> – a magyar királyi hatalom és az egyház viszonyát is elérte az invesztitúra-harcok és a gregoriánus reformtörekvések hatása, de ennek üteméről és közreható okairól a történeti irodalomban eltérő álláspontok mutatkoznak. *Fejér György* 1096-ból közli *Orbán* pápa *Kálmánnak* szóló – nem kétségtelen hitelű<sup>60</sup> – levelét, amelyben az egyházfő várakozással tekint az új király uralkodására, miután a magyarok a megelőző időszakban „*letérttek a pápai székek iránti engedelmesség útjáról*”.<sup>61</sup> Amíg e várakozás és *Kálmán* neveltetése, egyházi előélete látszólag könnyű magyarázata lehetne a gregoriánus eszmék támogatásának, másutt éppen szekularizáltabb – a királyi hatalom ég és föld közötti közvetítő szerepét levetkőzni próbáló, a korona tárgyi jelentőségének növelésével magyar királymítoszt teremteni törekvő – gondolkodással jellemzik *Kálmánt*.<sup>62</sup>

Még változatosabb a megítélése annak a rövid levélnek, amely szerint *Kálmán* az 1106. évi guastallai zsinaton lemondott a püspökök kinevezésének és beiktatásának jogáról.<sup>63</sup> Amíg ugyanis *Érszegi Géza* szerint *Kálmán* idején *VII. Gergely* pápa reformjai hazánkban diadalt arattak, *Petruch Antal* mellett érvel, hogy nem bizonyítható, hogy *Kálmán* akár e zsinaton, akár máskor lemondott volna az invesztitúra jogáról.<sup>64</sup> A lemondás tényét nem vitatva más szerzők arra mutatnak rá, hogy

<sup>59</sup> MÁLYUSZ, Egyházi társadalom a középkori Magyarországon 22.

<sup>60</sup> MAKK, Magyarország a XII. században 62.

<sup>61</sup> CD II. 13–15.

<sup>62</sup> DÜMMERTH, Az Árpádok nyomában 313–317.; SZUROMI, A 11–13. századi magyar zsinatok a nemzetközi zsinati jogalkotás tükrében 120.

<sup>63</sup> MA 375.

<sup>64</sup> ÉRSZEGI, A kereszténység első századai 31.; PETRUCH, Lemondott-e *Kálmán* királyunk a guastallai zsinaton az invesztitúráról? 321–334.

a *Kálmán* által hozott, a pápai hatalomnak kedvező változás háttérében jól megfontolt politikai érdek, leginkább a magyar király horvát–dalmát területek feletti uralmának pápai elismerése iránti igény állt,<sup>65</sup> illetve hogy ugyan *Kálmán* valóban lemondott az investitúra addig gyakorolt módjáról, azonban ténylegesen még mintegy fél évszázadon át a magyar királyok nevezték ki a püspököket,<sup>66</sup> és a magyar király nem adta fel az egyházzal kapcsolatosan meglévő egyéb egyházszervezői jogait.<sup>67</sup>

Hogy a király egyházzal kapcsolatos joggyakorlása valóban nem változott meg egyik napról a másikra, azt jól mutatja, hogy a 12. század első felétől igazolhatóan létező nyitrai püspökséget – a többségi álláspont szerint – maga *Kálmán* alapította, feltehetőleg 1105 és 1114 között,<sup>68</sup> és végül *III. István* 1169-ben (vagy 1171-ben<sup>69</sup>) tett ígéretet – egyebek mellett – arra, hogy pápai beleegyezés nélkül nem tesz le vagy helyez át (és nyilván nem is nevez ki) püspököket, sem apátokat vagy prépostokat, oklevelében pedig utalt a *II. Géza* által a pápának tett hasonló ígéretre.<sup>70</sup> 1229-ben aztán már valóban a pápa adott felhatalmazást a szerémi püspökség alapítására a kalocsai érseknek.<sup>71</sup>

Az investitúra változása ellenére a királyi hatalomnak és az egyháznak *Szent István*ig visszavezethető örökségével, a keresztény királlyal és a király egyházszervezői szerepével összefüggő különös kapcsolata és az állami működés teljes szekularizációjának hiánya fennmaradt. A királynak az egyház oltalmazásában, tekintélyének és gazdasági stabilitásának biztosításában betöltött szerepe a törvényekben és a gyakorlatban is tovább élt. Szemben továbbá a püspökségek alapításával, a *Kálmán* korabeli változások nem érintették a királynak a monostorok alapítására való jogosultságát, így bár az Árpád-kor végéhez közeledve mind gyakrabban került sor magánosok általi létesítésre, még a 13. században is találkozunk királyi monostoralapításokkal.<sup>72</sup>

A *Kálmán* korabeli forrásokban is egyértelműen megmutatkozik tehát az a felismerés, hogy az egyház a királyi hatalomnak nemcsak legitimációt biztosító ideológiai támasza, hanem – gazdasági és katonai ereje, a klerikusok által hordozott tudás és műveltség, valamint az alattvalók befolyásolásának és mozgósításának képessége által – olyan hatalmi-politikai tényező is, amelyet a királynak hatalma fenntartásához mindenkor figyelembe kell vennie, maga mellett kell tudnia.

## 8. Hadúri jogok és diplomácia

Amíg a hatalomgyakorlás eddig vizsgált megnyilvánulásainak jellegzetes megjelenési formája valamilyen írott dokumentum (törvény, adománylevél, határozat) keletkezése, addig a haderő működtetése, a hadúri jog gyakorlása alapvetően cselekvésben mutatkozik meg. Így aztán a legfőbb hadúri jogosítványokról tanúskodó középkori forrásaink alapvetően kétfélek. Találunk az oklevelekben az e jogosítványokkal összefüggő szabályokat, normatív rendelkezéseket, de számos

<sup>65</sup> BÉLI, A Római Szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotásra 178.; DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 105.; DÜMMERTH, Az Árpádok nyomában 306.

<sup>66</sup> DEGRÉ, Magyar alkotmány- és jogtörténet 107.

<sup>67</sup> MEZEY, Magyar alkotmánytörténet 218.

<sup>68</sup> MAKK, Magyarország a XII. században 78.; SZIKLAY – BOROVSKY, Nyitra vármegye 533–534.

<sup>69</sup> BÉLI, A Római Szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotásra 179.

<sup>70</sup> CD II. 180–182.; MA 382–384.

<sup>71</sup> CD III/2. 155–157.

<sup>72</sup> ÁÚO VII. 27–31.; FÜGEDI, A szerzetesrendek a középkori Magyarországon 37–39.; HOKL 19–23.

forrás eseményleírásként, előzményként, esetleg indokolásként tartalmazza a király hadúri jogával valamely módon összefüggő történések leírását.

Bár *Kálmán* az átvonuló keresztesekkel, *Álmossal*, a ruténokkal és Dalmáciában is harcolt,<sup>73</sup> törvényeiben a király hadúri jogának tán legeklatásabb alakzatairól, a külső ellenséggel szembeni támadó vagy védekező hadjáratokról – egyetlen közvetett utalást leszámítva – nem esik szó. *Kálmán* első törvénye ugyanis úgy rendelkezik, hogy a határvidékről érkező követek lovainak pusztulása vagy sérülése esetén azok megtérítéséről a nádor gondoskodik, míg ha épségben hazatérnek, azt egy hadjáratban való részvételnek kell számítani.

Ugyanakkor főleg a hadjáratok (és a rendfenntartás) tekintetében nyeri el jelentőségét első törvényének rendelkezése, miszerint az ispánok a falvaikban élő szabadok után, akiktől lovakat kaphatnak és száz pénzt tudnak összegyűjteni, e jövedelemből a királynak egy páncélos katonát, negyven pénz bevétel esetén egy páncél nélküli katonát tartoznak adni (ténylegesen inkább ellátni, költségeit fedezni). Az ispánok feltehető száma alapján aligha ez a rendelkezés biztosította a királyi haderő javát, de valószínűsíthető, hogy a fenti rendelkezés értelmében a nagyobb jövedelmű ispánok nem egyetlen páncélost, hanem minden száz pénz bevétel után egy-egy páncélost tartoztak adni (ellátni).

A király katonai igényeit szolgálták a várszervezet katonáskodó elemei is, köztük a tarcali gyűlés több rendelkezésében említett várőrök, akiket e forrás szerint a király hadjárat idején valamely ispán vagy más tisztviselő mellé rendelhet (de a hadjárat végeztével vissza kell térniük saját várnépükhöz), és, akiknek katonáskodási kötelezettségében – fele mértékben – osztoznak a közöttük letelepedő hospesek is, akik azonban e szolgálatot nyolc dénárral (a szabadok dénárjainak értékével) megválthatják.

A már tárgyalt igazgatási szabályok közül önálló kiemelésre érdemesek a királyi követekkel és a diplomáciával kapcsolatos rendelkezések. A belföldre történő követküldés nyilván nem volt kizárólagos királyi jog, de ennek is lehettek különös szabályai, míg a követeknek az ország határain túlra küldése és külföldi követek fogadása már a királynak azt az előjogát képezte, hogy más szuverén autoritásokkal a hűtlenség terhe nélkül és egész országának nevében lépjen kapcsolatba. Míg azonban a királyi követek szabad mozgását és feladataik teljesítése érdekében lovak használatba vételét biztosító szabályokat *Szent László* úgynevezett harmadik dekrétumában találhatjuk meg, addig a király – és hozzá hasonlóan a herceg – személyesen gyakorolt különös előjoga jelenik meg a tarcali gyűlés határozataiban. Eszerint, ha a király (vagy a herceg) valamelyik megyébe megy, ott számára egy harci mént kell biztosítani. Egyértelmű a szövegből, hogy csupán átmeneti és ingyenes használatba adásról van itt szó, a ló gazdája pedig csak akkor kap ellenszolgáltatást, ha a ló elpusztul vagy megsérül.

Ugyanitt olvasható a már említett rendelkezés, miszerint a határvidék őreinek ispánja a külföldről érkező fontos hírek esetén a költségek előlegezésével követeket küld a királyhoz, azok költségeinek megtérítéséről pedig a királyi udvarban a nádor gondoskodik. Továbbá a király által a megyében használt ló megtérítési értékei szerint gondoskodik a nádor a határvidékről érkező követek lovainak pusztulása vagy sérülése esetén. Ha pedig e követek épségben hazatérnek – mint arról már szó esett – azt egy hadjáratban való részvételnek kell elszámolni. Végül, a követek vagy külföldről érkező más személyek, notabilitások király általi illő fogadására utal a törvény, amikor az eladományozott halastavak visszavételét azzal indokolja, hogy a királyi javak csökkenésével a

<sup>73</sup> KATONA, Képes Krónika 179–183.

királyi udvar fénye és tekintélye is csökken, azonban helyesebb, ha a király és azok, akik hozzá jönnek, a méltóság bőségével találkoznak.

A királyság korai időszakából fennmaradt kevesebb forrás alapján is kijelenthető, hogy e diplomáciai kapcsolatok közül – amint az invesztitúra kapcsán már szóba került – kiemelkedő jelentőségű a magyar király és a pápaság viszonya. A világi diplomáciai kapcsolatokat tükröző források többsége pedig ugyan a 13. századból maradt fenn, de ezek korai példái – több kétes hitelű oklevél mellett – éppen *Kálmán* és a lotharingiai herceg 1096. évi, a keresztes hadak átvonulásával kapcsolatos levélváltása, valamint a következő évben a velencei dózsénak követe útján küldött, a horvát–dalmát területekkel és az ottani béke megőrzésével kapcsolatos levele.<sup>74</sup>

Legvégül, a diplomáciával kapcsolatos rendelkezések mellett említendő a tarcali gyűlésnek az országhatár átlépését a király és az illetékes ispán vámosainak pecsétjével felruházott engedélyhez kötő, ennek megsértését pedig pénzbírsággal fenyegető rendelkezése, amely azért is jelentős, mert a király alattvalóinak a király uralmi területén maradását hivatott szolgálni. Ennek a tekintély kérdése mellett gazdasági szempontból is jelentősége van, hiszen az alattvalóktól érkeznek – közvetlenül vagy közvetetten, például az ispánon keresztül – a királyt illető juttatások és szolgálatok. E rendelkezés egyébként nem rontja le a *Szent István* korából ismert, de (eltérő forrás hiányában) minden bizonnyal *Kálmán* korában is érvényes rendelkezést, miszerint a tilos határátlépés súlyosabb esete, a (büntetés előli) külföldre szökés a hűtlenség bélyege alá esik.

## 9. Konklúzió

A *Kálmán* korabeli jogforrások alapján megállapítható, hogy bár a korabeli jog írásos forrásaiban az alapvetően szokásjogon alapuló hazai jog egészének, de még a közhatalmi berendezkedés alapvető normáinak is csak töredéke található meg, és olykor e szabályok pontos keletkezési ideje, sorrendisége is kérdéses, azonban ezeket – és éppen ezeket – nem véletlenül foglalták írásba, minthogy a kor legfontosabbnak vélt hatalmi és társadalmi viszonyait szabályozták. A csekély számú forrás alapján is látható továbbá, hogy *Kálmán* munkássága messze túlmutat az egyházzal és a vagyon védelmével kapcsolatos rendelkezésein. A korabeli forrásokból a hatalmi-közjogi berendezkedésre vonatkozó fontos szabályokat és mechanizmusokat is megismerhetünk, ezekből pedig kiviláglik a királynak a közjogi-hatalmi berendezkedésben, a kialakuló állam működésében betöltött központi szerepe.

## Felhasznált irodalom és források

- BÉLI Gábor: A Római Szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotásra. Megjegyzések a korai dekrétumokhoz. In: BÉLI Gábor – KIS Kelemen Bence – MOHAY Ágoston – SZALAYNÉ Sándor Erzsébet (szerk.): Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából. Pécs 2018, 175–188.
- BÉLI Gábor: Árpád-kori törvényeink. JURA 2000/1–2. sz. 35–46.
- BÉLI Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest – Pécs 2000
- BÉLI Gábor: Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpád-korban. In: KIS Norbert – PERES Zsuzsanna (szerk.): Ünnepi Tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára. Budapest 2017, 99–108.
- BIRÓ Zsófia: A király bírói hatalma, a bírói hatalom gyakorlása a középkori Magyarországon. JURA 2019/2. sz. 33–42.
- BOLLA Ilona: A közszabadság a XI-XII. században. (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban) I. rész. Történelmi

<sup>74</sup> ÁKOKJ I/1. 13–14.; CD VII/1. 136–137.; CD VII/4. 55–57.

Szemle 1973/1–2. sz. 1–29.

- BÓNIS György: István király. Budapest 1956
- CSÓKA J. Gáspár – ÉRSZEGI Géza – KURCZ Ágnes – SZABÓ Flóris: Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest 1983
- DEÉR József: A magyar-horvát államközösség kezdetei. Budapest 1931
- DEGRÉ Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán. (Szerk.: BÉLI Gábor) Pécs 2009
- DÜMMERTH Dezső: Az Árpádok nyomában. Utazások a múltban és a jelenben. Budapest 1980
- ÉRSZEGI Géza: A kereszténység első századai. In: SOMORJAI Ádám – ZOMBORI István (szerk.): A katolikus egyház Magyarországon. Budapest 1991, 27–35.
- FEJÉRPATAKY László: Kálmán király oklevelei. Budapest 1892
- HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula: Magyar történet I. Budapest 1935
- KATONA Tamás (szerk.): Képes Krónika. Budapest 1986
- KISS Gergely: Állam és egyház a 11–12. századi törvényalkotásban. In: FONT Márta – KAJTÁR István (szerk.): A magyar államiság első ezer éve. Pécs 2000, 67–100.
- MAKK Ferenc: Magyarország a XII. században. Budapest 1986
- MÁLYUSZ Elemér: A középkori magyarság település- és nemzetiség-politikája. Budapest 2002
- MÁLYUSZ Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest 2007
- MARCZALI Henrik: Magyarország története. Budapest 1998
- MEZEY Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest 2003
- MEZEY Barna (szerk.): Magyar jogtörténet. Budapest 2007
- PÁRNICZKY Mihály: A magyar ius regium az Árpádházi királyok korában. De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae. Budapest 1940
- PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I. Budapest 1899
- PETRUCH Antal: Lemondott-e Kálmán királyunk a guastallai zsinaton az investitúráról? Theologia 1943/4. sz. 321–334.
- SZIKLAY János – BOROVSKY Samu (szerk.): Nyitra vármegye. Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monográfiája) IV. Budapest 1900
- SZUROMI Szabolcs Anzelm: A 11–13. századi magyar zsinatok a nemzetközi zsinati jogalkotás tükrében. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): Állam-, egyház-, jogtörténeti magyarázatok. Ünnepi tanulmányok Rác Lajos tiszteletére 65. születésnapja alkalmából. (h.n.) 2013, 118–129.
- ZÁVODSZKY Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest 1904

## Rövidítések

- ÁKOKJ = SZENTPÉTERY Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I/1–II/4. Budapest 1923, 1927, 1930, 1943, 1961, 1987
- ÁÚO = WENZEL Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII. Pest 1860–1862, 1864, 1867, 1869–1871, Budapest 1873–1874
- CD = FEJÉR, Georgius: Codex diplomaticus Hvngariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Buda 1829–1830, 1832–1835, 1837–1838, 1841–1844
- DRMH I. = BAK, Janos M. – DOMONKOS, Leslie S. – SWEENEY, James Ross (ed.): The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Volume 1. 1000 – 1301. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. Tomus I. 1000 – 1031. Idyllwild, California 1999
- HOKL = NAGY Imre – DEÁK Farkas – NAGY Gyula (szerk.): Hazai oklevéltár 1234 – 1536. Budapest 1879
- MA = ENDLICHER, Staphanus Ladislaus (ed.): Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sangalli 1849